ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ ΠΡΟΣ ΤΙΜΗΝ ΦΑΙΔΩΝΟΣ Θ. ΒΕΓΛΕΡΗ

Η ΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΘΕΣΜΩΝ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

MÉLANGES EN L' HONNEUR PHÉDON VEGLERIS

LA CRISE DES INSTITUTIONS DE L' ÉTAT

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ
ΑΘΗΝΑΙ 1988

ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΩΝ ΣΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Του ΑΝΤΩΝΗ ΜΑΝΙΤΑΚΗ
Καθηγητή Νομικής Παν/μίου Θεσ/νίκης

Το δισυπόστατο του αντικειμένου του συνταγματικού δικαίου — που είναι το «συνταγματικό κράτος», ως οργανωμένη έκφραση και ρύθμιση μιας πρωταρχικής σχέσης εξουσίας — δημιούργησε θεωρητικές εντάσεις και προκάλεσε μεθοδολογικές αναζητήσεις που συνέκλιναν προς δύο βασικά κατευθύνσεις: α) αρχικά προς την αφηρημένη δογματική μέθοδο, και τελευταία β) προς έναν απροσδιόριστο μεθοδολογικό εμπειρισμό. Με άλλες λέξεις, ο διφυής χαρακτήρας του Συντάγματος, που αποτελεί κείμενο νομικό με έντονες και διαφανείς πολιτικές καταβολές και προεκτάσεις, νόμος υπέρτατος του κράτους με κανονιστική δύναμη υπέρτερη των κοινών νόμων, αλλά και μορφή οργανωτική σχέσεων πολιτικής κυριαρχίας, εξέθρεψε γνωστικές προσεγγίσεις [1] που αποκλίνουν λιγότερο ή περισσότερο προς την μία ή την άλλη κατεύθυνση.

---

1. Σκοπός της εργασίας αυτής δεν είναι να καταγράψει τις μεθοδολογικές τάσεις που διατρέχουν γενικά το συνταγματικό δίκαιο, αλλά να εντοπίσει τις πιο χαρακτηριστικές και πιο πρόσφατες απ' αυτές. Για το πρόβλημα γενικά της μεθόδου στο Συνταγματικό δίκαιο, για τους τρόπους δηλαδή μελέτης των συνταγματικών κανόνων και θεσμών — και όχι για την ερμηνεία του συντάγματος που είναι διαφορετικό ζήτημα — βλέπε από την ξένη βιβλιογραφία M. Prélot και J. Boulouis, Institutions politiques et droit constitutionnel, Dalloz, 1980, σ. 34-35, A. Hauriou, Droit constitutionnel et institutions politiques, Paris, Montchrestien, 1968, σ. 19-22, B. Jeanneau, Droit constitutionnel et institutions politiques, mémentos Dalloz, 6me éd., 1981, σ. 1-2, R. E. Charlier, Évolution et situation présente de la notion de droit constitutionnel, Mélanges J. J. Chevallier, 1977, σ. 31, P. Alliès, Éléments de droit politique, Université de Montpellier I, éd. La Brèche, 1981, 37 επ., M. Miaille, L'État du Droit, Maspero, 1978, σ. 11 επ., André Hauriou, Recherches sur une problématique et une méthodologie applicables à l'analyse

Η αφηρημένη δογματική μέθοδος

Η αφηρημένη δογματική μέθοδος αντιμετωπίζει το συνταγματικό κράτος αποκλειστικά σαν μια λογικά αρθρωμένη τάξη κανόνων δικαίου, που υπάρχει και ισχύει αφ' εαυτής και για τον εαυτόν της [2]. Το συνταγματικό δίκαιο είναι για το μεθοδολογικό αυτό ρεύμα [3] ένας κλάδος της νομικής επιστή-

---

des institutions politiques, Revue du Droit Public, 1971, σ. 305-352. Τέλος στις εισηγήσεις των H. Buch και M. Merle, «Droit public et sciences politiques» στη XXIV Semaine de synthèse, Le Droit, les sciences humaines et la philosophie, Paris, J. Vrin, 1973, σ. 185-224, Enr. Spagna Musso, Diritto costituzionale, Padova, Cedam, 1981, τ. 1, σ. 16-45, P. Biscaretti di Ruffia, Diritto costituzionale, Napoli 1980, σ. 4-11. Ακόμη C. Mortati, Diritto costituzionale, v. Enc. del Diritto, σ. 947-961. Το κλασσικό έργο του G. Jellinek, L'État moderne et son droit, γαλλική μετάφραση του Allgemeine Staatslehre (1911), τ. 1, σ. 37 επ. και 82 επ., και, τέλος, Badura, Die Methoden der neueren allgemeinen Staatslehre, Erlangen, 1959 και K. Sontheimer, Politische Wissenschaft und Staatsrechtslehre, Freiburg, Verlag Rombach, 1963. Από ελληνική βιβλιογραφία Αρ. Μάνεση, Συνταγματικό Δίκαιο 1980, σ. 131-136, Δ. Τσάτσου, Συνταγματικό Δίκαιο τ. Α', 1985, σ. 26 επ. καὶ Σπ. Εὐσταθόπουλου, Συνταγματικόν Δίκαιον και Πολιτική Επιστήμη, ΕΔΔ, 1977, σ. 51.

2. Για τον Κέλσεν π.χ. «το κράτος ταυτίζεται με το δίκαιο, είναι το ίδιο έννομη τάξη», «Το κράτος είναι μια συγκεντρωτική έννομη τάξη» (Kelsen, General Theory of Law and State, Cambridge, 1949, σ. 188-189, του ίδιου, Théorie pure du Droit, γαλλική μετάφραση του «Reine Rechtslehre», Dalloz, 1962, σ. 378-379). Ο Jellinek είναι και αυτός αρκετά σαφής «η νομική θεωρία του κράτους είναι μια επιστήμη των κανόνων: αυτοί δεν έχουν τίποτε το κοινό με τις θεωρίες τις σχετικές με το κράτος ως εκδήλωση κοινωνική». (G. Jellinek, L'État et son droit, τ. 1, σ. 82). Κυριότερος εκφραστής της αντίληψης αυτής στο ελληνικό συνταγματικό δίκαιο, ο N. N. Σαρίπολος, Ελληνικόν Συνταγματικόν Δίκαιον, τ. Α', 1915, σ. 8-12. Πάνω στο ίδιο πρόβλημα ή τοποθέτηση του Kelsen είναι πιο κατηγορηματική. «Δεν υπάρχει, γράφει, κοινωνιολογική έννοια του Κράτους δίπλα στη νομική... Υπάρχει μόνον μια νομική έννοια του κράτους, του κράτους ως συγκεντρωτική έννομη τάξη» (General, σ. 188-189). Βλέπε κριτική της μονιστικής αυτής αντίληψης του Κέλσεν στον Vl. Toumanov, Pensée juridique bourgeoise contemporaine, éd. du Progrès, Moscou, 1974, σ. 226 επ., και ειδικότερα την κριτική θεώρηση της κελσιανής αντίληψης για το σύνταγμα του Ad. Giovannelli, Dottrine pura e teoria della costituzione in Kelsen, Milano, Giuffrè, 1979, σ. 17 επ. καὶ 228 επ. Καθώς και την εκτενή κριτική που ασκεί στην αφηρημένη δογματική μέθοδο ο Δ. Τσάτσος, Συνταγματικό Δίκαιο, τ. Α', 1985, σ. 155.

3. Κύριοι εκφραστές του ρεύματος αυτού σήμερα είναι ο νομικός θετικισμός, ο οποίος υποστηρίζει ότι η θεωρία του δικαίου, «περιορίζεται στη θετική γνώση των νομικών γεγονότων. Το αντικείμενο της αρχίζει εκεί που αρχίζει ο κανόνας δικαίου, που περιέχεται στο κείμενο που τον θεσπίζει... Σταματά εκεί που ολοκληρώνονται οι κυρώσεις». Βλ. Αρ. Μάνεση, Αι εγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος, Ι, 1956, σ. 217 επ. Βλέπε την κριτική παρουσίαση των M. Miaille, Une introduction critique au Droit, Maspero, 1978, σ. 321 επ., P. Alliès, ό.π., σ. 2½ επ. και Toumanov, ό.π., σ. 139 επ.

μης και πιο συγκεκριμένα του δημοσίου δικαίου, ο οποίος ερευνά μια καθορισμένη περιοχή του θ ε τ ο ύ δικαίου, που διαφέρει βέβαια από τις άλλες περιοχές εμφανίζοντας ορισμένες ιδιαιτερότητες, υπόκειται όμως, όπως και εκείνες, στην ίδια γνωστική μεταχείριση. Το Σύνταγμα είναι και αυτό ένας νόμος, θεμελιώδης μεν, αλλά νόμος του κράτους.

Εξομοιώνοντας το Σύνταγμα με νόμο του κράτους η μέθοδος αυτή τάσσει ως καθήκον αποκλειστικό της επιστήμης του Συντάγματος την ανακάλυψη του νοήματος των επί μέρους συνταγματικών διατάξεων, την αφηρημένη συστηματική μελέτη των εννοιών ή αρχών που περιέχονται στον καταστατικό χάρτη. Προς τον σκοπό αυτό χρησιμοποιεί τις γνωστές στο δίκαιο ερμηνευτικές μεθόδους, δείχνοντας ωστόσο ιδιαίτερη ευαισθησία στις αξιώσεις της αφηρημένης τυπικής λογικής [4].

Χωρίς να παραγνωρίζει το λακωνικό και γενικό χαρακτήρα της συνταγματικής ρύθμισης, η δογματική αυτή μέθοδος εξαντλείται στη σχολαστική ερμηνεία των συνταγματικών διατάξεων και στη λογική συναγωγή και συστηματοποίηση αφηρημένων εννοιών. Χαρακτηριστικό της γνώρισμα είναι η προσήλωση στον τύπο και η λατρεία των αφηρημένων λογικών σχημάτων. Λογικό επακόλουθο της στάσης αυτής είναι η απομόνωση της συνταγματικής σκέψης από τη ρέουσα και αντιφατική πολιτική πραγματικότητα και επομένως ο εγκλωβισμός της σε λογικές κατασκευές ερμητικά κλεισμένες στις πολιτικές συγκρούσεις και αξιολογήσεις [5].

Με τη μέθοδο αυτή το χάσμα μεταξύ νομικού κανόνα και κοινωνικής πραγματικότητας αποβαίνει αγεφύρωτο και οι νομικές κατηγορίες μοιάζουν με απολιθώματα, ανίκανες να παρακολουθήσουν ή κατευθύνουν τις κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις και να επηρεάσουν την πολιτική πραγματικότητα.

Η πιό έκδηλη αδυναμία της μεθόδου δεν βρίσκεται ωστόσο στο γεγονός ότι με αυτήν απομονώνεται το συνταγματικό δίκαιο από την πολιτική πραγματικότητα, αλλά ότι ακυρώνεται μέρος της κανονιστικής δύναμης των συνταγματικών διατάξεων, αφού το ενδιαφέρον της στρέφεται στην ισχύ και όχι και στην αποτελεσματική εφαρμογή τους.

Εκείνο δηλαδή που την ενδιαφέρει κυρίως είναι η τυπική ή λογική ενότητα του Συντάγματος και όχι η ιστορική, η σύνδεσή του με τις συνθήκες και τις δυνάμεις που το γέννησαν και το αναπαράγουν. Το πρόβλημα πάντως της μεθόδου αυτής δεν είναι ότι υποστηρίζει την ενότητα του Συντάγματος, αλλά ότι αντιλαμβάνεται την ενότητα αυτή ως δεδομένη, ότι ξεκινά απ' αυτήν και δεν καταλήγει σ' αυτήν, δεν την αναζητά μέσα από τις αντιφάσεις που περιέχει το συνταγματικό κείμενο, μέσα από τις συγκρουόμενες ιδεολογίες που ενσαρκώνει

---

4. C. M o r t a t i, ο.π., σ. 249.

5. Αρ. Μ ά ν ε σ η, Συνταγματικό δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 136.

και τα αντιτιθέμενα συμφέροντα που εξυπηρετεί, ούτε την αναζητά στις εντάσεις που δημιουργούνται από την επαφή του κειμένου αυτού με την πραγματικότητα. Καταργεί έτσι αυθαίρετα αντιφάσεις πραγματικές, κατασκευάζοντας απέραντες γενικεύσεις και κενές περιεχομένου αφαιρέσεις και εκλαμβάνοντας ως υπαρκτή μιαν ενότητα καθαρά πλασματική [6].

Το συνταγματικό δίκαιο μετατρέπεται έτσι σε παθητικό θεατή της πραγματικότητας, σε ληξίαρχο των συνταγματικών συμβάντων και στην καλλίτερη περίπτωση σε επιστήμη των κανόνων, η οποία αρκείται στην περιγραφή και ερμηνεία αυτού που της προσφέρει η αφηρημένη διατύπωση του συνταγματικού κειμένου. Ο κορμός και η βάση του δικαίου απονευρώνονται και καθίστανται ανίκανοι να μεταδώσουν στους άλλους κλάδους κάποιο νεύμα. Χωρίς νεύρο και χωρίς πνοή, με χωλή και αμφισβητούμενη την ιδιαιτερότητά του, με ανύπαρκτη την αυτονομία του, το συνταγματικό δίκαιο καταντά επιστήμη συντηρητική, στερημένη κάθε ανανεωτικού δυναμισμού.

Ευτυχώς που η μέθοδος αυτή βρίσκει σήμερα στη συνταγματική θεωρία όλο και μικρότερη απήχηση και μόνο περιστασιακά και μερικά χρησιμοποιείται από ορισμένους συγγραφείς. Δεν είναι πλέον η κρατούσα, και έχει δεχτεί τον αντίκτυπο της κρίσης που διέρχεται γενικά ο νομικός θετικισμός. Θα μπορούσαμε ίσως να μιλήσουμε για μια ιστορικά παρωχημένη μέθοδο.

Η μεθοδολογική τάση του τεχνοκρατικού και εκλεκτικού εμπειρισμού

Στον αντίποδα της αφηρημένης δογματικής μεθόδου, που σκιαγραφήσαμε πιο πάνω, βρίσκεται μια άλλη προσέγγιση των συνταγματικών θεσμών, αρκετά διαδεδομένη στην αλλοδαπή και ελληνική συνταγματική θεωρία, η οποία εμφανίζεται με διάφορες παραλλαγές και ενδυμασίες, αλλά μ' ένα κοινό γνώρισμα, τον ε μ π ε ι ρ ι σ μ ό [7].

α. Η τ ά σ η τ ο υ τ ε χ ν ο κ ρ α τ ι κ ο ύ ε μ π ε ι ρ ι σ μ ο ύ.

Είναι εμπειρική η προσέγγιση όταν ο ερευνητής αδιαφορεί για μια θεωρητικά συνεπή και συστηματική επεξεργασία του θέματός του και είτε απορρίπτει, ρητά ή σιωπηρά, ως περιττές και άνευ σημασίας τις θεωρητικές αναζητήσεις και αναγωγές, είτε επικαλείται μεν θεωρητικές αρχές ή θεωρίες, αλλά χωρίς οργανική σύνδεση με το ερευνώμενο αντικείμενο και χωρίς ειδική

---

6. C. M o r t a t i, ό.π., σ. 951.

7. Για την τάση αυτή βλέπε ιδίως J. J. G l e i z a l, Le droit politique de l'État, P.U.F., 1980, σ. 94-115, 169 και M. M i a i l l e, Le Droit constitutionnel et les sciences sociales, Revue du droit public, 1984, 276-297.

ανάλυση του μελετώμενου θεσμού. Και στις δύο περιπτώσεις ο ερευνητής αρκείται σ' αυτό που προκύπτει άμεσα από την εμπειρική παρατήρηση, αυτό που εμπίπτει στις «συνταγματικές αισθήσεις» του, σ' αυτό που προέρχεται από τον «αισθητό» κόσμο της συνταγματικής πραγματικότητας. Έτσι η τάση αυτή περιορίζεται να καταγράφει και να παρατηρεί τις συνταγματικές εξελίξεις, τα σημαντικότερα «συνταγματικά γεγονότα», παραθέτοντας αποσπάσματα από τη νομολογία ή από τα πρακτικά συζητήσεων της Βουλής, εκθέτοντας σχόλια και ειδήσεις εφημερίδων, δηλώσεις πολιτειακών παραγόντων, χωρίς όμως να επιχειρεί μιά πιο ουσιαστική επεξεργασία ή θεωρητική μετάπλαση του πολύτιμου κατά τα άλλα εμπειρικού υλικού. Η παρουσίαση συνοδεύεται συνήθως από μερικές επισημάνσεις και γενικόλογες παρατηρήσεις που επιβεβαιώνουν γνωστές θεωρητικές αρχές ή εντοπίζουν αποκλίσεις απ' αυτές, διανθιζόμενες με επίκαιρες πολιτικές αξιολογήσεις [8]. Στην καλλίτερη περίπτωση, ιδίως όταν αναλίσκεται στην παράθεση δικαστικών αποφάσεων ή στη γραμματική, λεκτική ερμηνεία — που συνήθως συνδυάζεται με την ιστορική — συνταγματικών διατάξεων, η θεώρηση αυτή, που φέρει όλα τα σημάδια ενός τεχνοκρατικού εμπειρισμού, καταλήγει σε μια αποσπασματική εικόνα της συνταγματικής πραγματικότητας, ακριβούς μεν στη μερικότητά της, εντελώς όμως επίπεδης, αφού στερείται θεωρητικού βάθους και αδιαφορεί για την ιστορική προοπτική των συνταγματικών εξελίξεων που καταγράφει.

Θα αποτελούσε ωστόσο αδικαιολόγητη σπουδή η ολοκληρωτική απόρριψη της θεωρητικής αυτής τάσης με το αιτιολογικό ότι στερείται αξίας, διότι όχι μόνο δεν στερείται πρακτικής σημασίας, αλλά αποδεικνύεται συχνά χρήσιμη και επωφελής για τη συνταγματική θεωρία και πράξη. Παρουσιάζει, τελικά, η τάση αυτή μια όψη της συνταγματικής πραγματικότητας, που, όσο μερική και αν φαίνεται, είναι πάντως η πιό ζωντανή και πιό επίκαιρη. Στηρίζει μάλιστα συχνά νεωτεριστικές προσπάθειες και νομοθετικές μεταρρυθμίσεις, των οποίων δύσκολα μπορεί να αμφισβητηθεί η αναγκαιότητά τους. Επειδή ασχολείται άλλωστε με επί μέρους τεχνικής φύσεως ζητήματα ή και με ζητήματα συνταγματικά γενικής σημασίας, όπου προέχει όμως η παράθεση «στοιχείων», «συνταγματικών συμβάντων», νομοθετικών κειμένων, ή η απλή απαρίθμηση δικαστικών αποφάσεων και ο τεχνοκρατικός σχολιασμός τους, καταλήγει συχνά να επισημαίνει αντιφάσεις ή δυσλειτουργίες του συστήματος και να διατυπώνει παρατηρήσεις και υποδείξεις οι οποίες, εφόσον ληφθούν

8. Δεν νομίζω πως χρειάζεται να γίνει επώνυμη αναφορά σε έργα αυτού του είδους, σε συγγραφείς που συνειδητά ή ασυνείδητα ακολουθούν τον τρόπο αυτό γραφής. Εκείνο άλλωστε που προέχει είναι η κριτική περιγραφή του φαινομένου αυτού γενικά και όχι η αντιπαράθεση σε προσωπικές απόψεις.

υπόψη, είναι δυνατόν να οδηγήσουν στη διόρθωση και βελτίωσή του. Οι νεοφιλελεύθερες και σοσιαλδημοκρατικές πολιτικές τάσεις δείχνουν ιδιαίτερη προτίμηση στη μέθοδο αυτή, επειδή αποδεικνύεται η πιο κατάλληλη, η πιο πρόσφορη για τη χάραξη μιας μεταρρυθμιστικής συνταγματικής και νομοθετικής πολιτικής.

Η πληθωρική παράθεση, ωστόσο, τεχνικών λεπτομερειών και οι επίπεδες τεχνοκρατικές αναλύσεις καταντούν ανούσιες και κουραστικές, όταν δεν συνοδεύονται από θεωρητικές αξιολογήσεις και δεν δίνουν μια συνθετική εικόνα της αντιφατικής πολιτικής πραγματικότητας. Η αξία τους είναι κυρίως περιγραφική.

Οι διαρκείς ενημερώσεις της ύλης του συνταγματικού δικαίου με «νομολογιακά», «νομοθετικά» και «πολιτικά» συμβάντα, όσο χρήσιμες ή αναγκαίες και αν είναι, δεν παύουν να έχουν κυρίως «ανεκδοτικό χαρακτήρα» και πάντως «η δημοσιογραφική αυτή όψη του συνταγματικού δικαίου, η οποία εμφανίζεται ως εκσυγχρονισμός του, αποτελεί στην ουσία επιστημολογικό εμπόδιο στη συγκρότηση του θεωρητικού αντικειμένου του κλάδου»[9].

Η μέθοδος που χρησιμοποιεί η επιστήμη του κράτους δεν μπορεί παρά να είναι αντιεμπειρίστικη[10].

Η επιστροφή στη θεωρία επιβάλλεται, εφόσον θέλουμε να διατυπώσουμε βάσιμες υποθέσεις εργασίας πάνω στο δίκαιο και στο κράτος, που να φωτίζουν και όχι να συσκοτίζουν, που να προωθούν πραγματικά και όχι να διαθλούν ιδεολογικά την προοπτική του κοινωνικού μετασχηματισμού.

β. Η τάση του εκλεκτικού εμπειρισμού.

Η δεύτερη παραλλαγή της ίδιας βασικά μεθοδολογικής κατεύθυνσης, η οποία συμπλέκεται με την προηγούμενη και δύσκολα ξεχωρίζει στην πράξη, διακατέχεται απ' έναν έκδηλο εκλεκτισμό. Η τάση αυτή εμφανίστηκε σχετικά πρόσφατα κραδαίνοντας τη σημαία της πολυκλαδικότητας και διακηρύσσοντας την ανάγκη επικοινωνίας της νομικής επιστήμης με τις άλλες κοινωνικές επιστήμες. Στην ουσία εισάγει στο όνομα του αντιδογματικού αγώνα και της ανοικτής αντιπαράθεσης με το νομικισμό έναν καλυμμένο εκλεκτισμό (επιλογή και παράθεση στοιχείων με τρόπο «εκλεκτικό», χωρίς σύστημα και συνέπεια), ο οποίος συμπλέει μ' ένα διάχυτο εμπειρισμό (γι' αυτό και τον ονομάζουμε εκλεκτικό εμπειρισμό).

---

9. M. Miaille, ό.π., σ. 286.
10. J. J. Gleizal, ό.π., σ. 106.

Θαμπωμένοι από τη γοητεία της πολιτικής ανάλυσης, οι φορείς της θεώρησης αυτής ανάγουν κατ' αρχήν τα πάντα στην «πολιτική». Το Σύνταγμα δεν είναι αλήθεια νόμος κατ' εξοχήν πολιτικός; Ή ακόμη, εντυπωσιασμένοι από την αμεσότητα της κοινωνιολογικής παρατήρησης, προσπαθούν να εξηγήσουν τα συνταγματικά φαινόμενα με τη βοήθεια του κοινωνιολογικού παράγοντα.

Η ανάγκη υπέρβασης της τυπολογικής θεώρησης των συνταγματικών θεσμών και άμβλυνσης των ανελαστικών παραδοσιακών διακρίσεων και κατατμήσεων της κοινωνικής γνώσης έφερε στην επικαιρότητα την π ο λ υ κ λ α δ ι κ ή θ ε ώ ρ η σ η [11], δημιουργώντας έτσι την ελπίδα ότι με την εφαρμογή της μεθόδου αυτής θα ήταν δυνατό να κατανοηθούν οι κοινωνικοί και πολιτικοί αντίκτυποι που δέχεται ο συνταγματικός κανόνας και να γεφυρωθεί το χάσμα ανάμεσα στην αφηρημένη τυπική διατύπωσή του και στην συγκεκριμένη ιστορική εξέλιξη των σχέσεων που ρυθμίζει.

Αλλά οι ελπίδες που γέννησε η πολυκλαδικότητα διαψεύστηκαν σύντομα και η εφαρμογή της έφερε τα αντίθετα από τα αναμενόμενα αποτελέσματα : αντί να εγκαταστήσει την επικοινωνία μεταξύ των κοινωνικών επιστημών και να οργανώσει την αλληλεπίδρασή τους, έστησε ένα διάλογο μεταξύ κουφών διαιωνίζοντας έτσι την απομόνωσή τους. Διότι η αδιάκριτη και ισότιμη παράθεση στοιχείων που αντλούνται από διάφορες περιοχές των κοινωνικών επιστημών, όπως της πολιτικής ιστορίας ή της πολιτικής κοινωνιολογίας, και η παρουσίασή τους με τρόπο ανοργάνωτο, ασυστηματοποίητο, χωρίς λογική άρθρωση μεταξύ τους και το κυριότερο χωρίς οργανική σύνδεση με τον κορμό της έρευνας, αφήνει ουσιαστικά ανέπαφο τον κλάδο που την διεξάγει. Δεν καταργεί πάντως τα στεγανά ούτε και την απομόνωση των επιστημονικών κλάδων [12].

Άλλοτε πάλι η πολυκλαδική αντιμετώπιση ενός θέματος, που βαφτίζεται «σφαιρική θεώρηση», γίνεται με τρόπο που το αντικείμενο διαχέεται σε διάφορες επιστημονικές περιοχές και χάνεται τελικά σ' ένα πέλαγος ετερόκλιτων συλλογισμών. Η πολυκλαδική θεώρηση λειτουργεί εδώ ισοπεδωτικά, καταργεί διαφορές και αναζητώντας μια κοινή γλώσσα, καταλήγει στον πιό μικρό κοινό παρονομαστή χρησιμοποιώντας έννοιες τόσο γενικές και αό-

---

11. Για το θέμα αυτό, αντί άλλων, F. O s t, Questions méthodologiques à propos de la recherche interdisciplinaire en droit, Revue interdisciplinaire d'études juridiques, Bruxelles, 1981, nº 6, καθώς και το αφιέρωμα στο θέμα αυτό της ίδιας επιθεώρησης, 1982, nº 8. Από ελληνική βιβλιογραφία βλ. την κατατοπιστική μελέτη του Α θ. Κ α τ σ η, Νομική Επιστήμη και Κοινωνικές Επιστήμες, Αρμενόπουλος Επιστ. Επετηρίδα, 2, 1981, 107 επ.

12. M. M i a i l l e, ό.π., 278.

ριστες, ώστε είναι εξαιρετικά δύσκολο να προσδιορίσει κανείς το ειδικό περιεχόμενό τους. Αυτό συμβαίνει κυρίως με τη χρήση στο συνταγματικό δίκαιο των όρων «πολιτική», «εξουσία», «δημοκρατία» ή «ελευθερία» κ.ά. Η πολυκλαδικότητα καταλήγει εδώ να λειτουργεί ως υπερκλαδικότητα, (transdisciplinarité) με αποτέλεσμα ο ένας κλάδος να υποτάσσεται και να τείνει να αφομοιωθεί μέχρις εξαφανισμού από τον άλλο.

Ο κίνδυνος αφομοίωσης και διάχυσης της επιστήμης του συνταγματικού δικαίου είναι υπαρκτός και ιδιαίτερα αισθητός στις σχέσεις του με την πολιτική επιστήμη. Αφού σε μια πρώτη φάση το συνταγματικό δίκαιο λειτούργησε ως δυνάστης της, χρησιμοποιώντας την ως συμπλήρωμα και υπηρέτη του, σε μια δεύτερη φάση η πολιτική επιστήμη χειραφετήθηκε από το συνταγματικό δίκαιο, αυτονομήθηκε και προσανατολίστηκε προς την κοινωνιολογία. Σίγουρη για τον εαυτό της στράφηκε εναντίον του πρώην δυνάστη της, υιοθετώντας μια κριτική στάση γενικά απέναντι στο δίκαιο και απορρίπτοντας ως ιδεολογική κάθε νομική θεώρηση της πολιτικής πραγματικότητας [13]. Έφτασε έτσι να διατηρεί με το συνταγματικό δίκαιο σχέσεις ανταγωνιστικές.

Το πιο ανησυχητικό φαινόμενο της εξέλιξης αυτής δεν είναι ότι οι πολιτικοί επιστήμονες περιφρονούν τη νομική διάσταση της κρατικής εξουσίας, υποτιμώντας αδικαιολόγητα τη δύναμη και την αποτελεσματικότητα της νομικής ρύθμισης, αλλά ότι οι συνταγματολόγοι στέκονται αμήχανοι μπροστά σ' αυτή την αντεπίθεση, εμφανίζονται ανίκανοι να υπερασπιστούν την ιδιαιτερότητα και αυτονομία της επιστήμης τους μὲ τη συμβατική του όρου έννοια. Κατεχόμενοι από το σύμπλεγμα του νομικισμού σπεύδουν να απαρνηθούν την ειδική λειτουργία, και την ειδική μορφή του αντικειμένου που μελετούν, καταφεύγοντας σε λύσεις και ερμηνείες νόθες και περιστασιακές, συγχέοντας θεωρητικά αντικείμενα και επιστημονικές μεθόδους. Φθάνουν έτσι στο σημείο να αγνοούν στοιχειώδεις αλήθειες, όπως ότι το «πολιτικό» και το «νομικό» συγκροτούν δυό διαφορετικές μορφές του κοινωνικού είναι, οι οποίες αν και συμβιώνουν κάτω από την ίδια στέγη, έχουν κοινές ιστορικές ρίζες και τελούν σε σχέση λογικής αλληλεξάρτησης, διαφέρουν ωστόσο μεταξύ τους και ως προς την συγκρότηση και ως προς την λειτουργία τους. Η διάκρισή τους δεν είναι αυθαίρετο αίτημα της λογικής, αλλά αξίωση της αντικειμενικής πραγματικότητας, προϊόν αντικειμενικών συνθηκών [14]. Πλανών-

13. J. J. Gleizal, ό.π., 23 επ., 106-135.

14. Για την ειδική σχέση και άρθρωση του νομικού με το πολιτικό βλέπε μεταξύ άλλων J. J. Gleizal, ό.π., 106-135, Ph. Dujardin, 1946, Le droit mis en scène, Presses Universitaires de Grenoble, 1979, σ. 214-254. Ακόμη, Et. Balibar, C. Luporini, A. Tosel, Marx et sa critique de la politique, Paris, Maspero, 1979, σ. 80-102 και ελληνική μετάφραση, Η κριτική της πολιτικής στον Μάρξ, Αθήνα, 1984, σ. 83-105.

ται γι' αυτό το λόγο πλάνην οικτράν όσοι πιστεύουν ότι μπορούν να καταργήσουν τη διάκριση αυτή, υπερβαίνοντάς την μόνο στη θεωρία. Το μόνο που πετυχαίνουν είναι κάποια σύγχυση επιπέδων, που μένει ούτως ή άλλως χωρίς αντίκρυσμα πραγματικό.

Συμβαίνει έτσι συχνά κατηγορίες που διαμορφώθηκαν στο χώρο της πολιτικής επιστήμης ή της κοινωνιολογίας ή έλκουν την καταγωγή τους απ' αυτές, όπως «ελευθερία», «συμμετοχή», «πολιτικό σύστημα», «πολιτικό κόμμα», να εισάγονται αυτούσιες στο Συνταγματικό δίκαιο χωρίς τις αναγκαίες νομικές διαμεσολαβήσεις και επεξεργασίες. Η πολιτολογική π.χ. έννοια «πολιτικό σύστημα» αντιπαρατίθεται προς τη συνταγματική έννοια «πολίτευμα» και φιλοδοξεί να την αντικαταστήσει καταβροχθίζοντάς την, — παρά το γεγονός ότι το Σύνταγμα την αγνοεί επιδεικτικά ενώ η ίδια αρνείται να υποστεί οποιαδήποτε νομική ή κανονιστική μετάπλαση. Η έννοια πολίτευμα είναι ωστόσο η μόνη δόκιμη συνταγματικά κατηγορία, εφόσον αυτή μόνη διαθέτει στην ελληνική έννομη τάξη συγκεκριμένο κανονιστικό περιεχόμενο. Η διαπίστωση αυτή δεν αποκλείει τον εμπλουτισμό της με πολιτειολογικά στοιχεία ή ακόμη και τη διαπλοκή της με την έννοια «πολιτικό σύστημα». Η σύζευξη όμως αυτή δεν μπορεί να οδηγήσει σε κατάργηση της πρώτης ή σε εξαφάνιση της ειδικής νομικής της σημασίας. Το περιεχόμενό της ενδέχεται πάντως να διαφοροποιείται ανάλογα με την ιστορική περίοδο και τις επιρροές που δέχεται από τα νέα δομικά στοιχεία που αναπτύσσονται στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου εθνικού πολιτικού συστήματος.

Η έλλειψη επακριβούς προσδιορισμού της σημασίας που έχουν οι έννοιες - αναλυτικά εργαλεία στους διάφορους κλάδους των κοινωνικών επιστημών οδηγεί στη συσκότιση των θεωρητικών αντικειμένων και στην αμφισβήτηση της ιδιαιτερότητας και αυτονομίας του καθενός.

Η εναλλαγή εξάλλου όρων και εννοιών ανάμεσα στους διάφορους κλάδους και η ταυτόσημη χρησιμοποίησή τους σε διακεκριμένες περιοχές της κοινωνικής γνώσης δημιουργεί μίξη στοιχείων, τα οποία, ενώ θα έπρεπε να συμβάλλουν στην εννοιολογική αποκάθαρση, συντείνουν στη γένεση εννοιών νόθων, από οποιαδήποτε σκοπιά κι' αν κοιταχθούν.

Ο κίνδυνος γενικολογίας και αοριστολογίας στο συνταγματικό δίκαιο είναι, γι' αυτό το λόγο, μεγάλος και προέρχεται όχι τόσο από την οριακή θέση του — βρίσκεται στο μεταίχμιο της πολιτικής και νομικής επιστήμης — όσο από «αυτό το καλειδοσκόπιο μεθόδων, ορολογιών και οπτικών γωνιών, το οποίο διατείνεται ότι μπορεί να κατασκευάσει μιά νέα επιστήμη κοινωνική, ενώ έχει όλες τις όψεις του Πύργου της Βαβέλ. 'Ολοι γνωρίζουμε τι απογίνονται οι πύργοι της Βαβέλ, γράφει ο γάλλος συνταγματολόγος M. Miaille, τονίζοντας ότι ο κίνδυνος γίνεται ακόμη πιο μεγάλος από το γεγονός ότι ο εμπειρισμός που επικρατεί στον κλάδο εμπεριέχει εν σπέρματι όλες τις ενδε-

χόμενες αρνητικές συνέπειες μιας χωρίς αξιώσεις και χωρίς επιστημονική πειθαρχία υπερκλαδικότητας» [15]. Η αδιάκριτη μίξη εμπειρικών και κανονιστικών στοιχείων, η άναρχη ανάμιξη της πολιτικής επιστήμης και του συνταγματικού δικαίου, καταλήγει «σε μια μνημειώδη σύγχυση δημοσιογραφικού ή ψευτοδημοσιογραφικού επιπέδου, στην οποία δεν υπάρχει πια ούτε πραγματική νομική κατάρτιση ούτε πραγματική πολιτειολογική κατάρτιση, με την επιστημονική του όρου έννοια» [16].

Το Σ.Δ. ανάμεσα στο «είναι» και στο «δέον» : επιστήμη δεοντολογική ή περιγραφική ;

Τα αποτελέσματα της κατάστασης αυτής δεν είναι δύσκολο να εντοπιστούν, τόσο στο επίπεδο του θεωρητικού αντικειμένου όσο και της μεθόδου. Το συνταγματικό δίκαιο λειτουργεί άλλοτε ως επιστήμη περιγραφική ή θετική και άλλοτε ως επιστήμη δεοντολογική ή κανονιστική. Η συνταγματική θεωρία αναλύεται συχνά σε αξιολογήσεις πολιτευμάτων ή κυβερνητικών συστημάτων, σε κρίσεις γενικά συνταγματικής πολιτικής (τι θα έπρεπε να ισχύσει ως πολίτευμα ή πως θα έπρεπε να λειτουργεί ένας θεσμός), κάτι που δεν είναι καθόλου ξένο προς το αντικείμενο και τους σκοπούς της, αλλά που είναι κάτι διάφορο από την ερμηνεία των συνταγματικών διατάξεων. Το ανεπίτρεπτο δεν βρίσκεται πάντως τόσο στη διαπλοκή των δύο αυτών λειτουργιών όσο στην ιδεολογική τους λειτουργία: οι περιγραφές και οι αξιολογήσεις ενός θεσμού παρουσιάζονται ως ερμηνεία του και η ερμηνεία του ως περιγραφή ή αξιολόγησή του, ενώ σπάνια διευκρινίζεται ότι οι περιγραφές των συνταγματικών θεσμών που επιχειρούνται γίνονται υπό το πρίσμα αξιολογήσεων ή προτιμήσεων συνταγματικής πολιτικής [17].

Είναι γεγονός ότι η συνταγματική θεωρία μπορεί να προσεγγίσει τη συνταγματική πραγματικότητα είτε περιγράφοντάς την και αξιολογώντας την είτε — και σ' αυτό έγκειται η ξεχωριστή δύναμή της — ερμηνεύοντάς την, αναζητώντας δηλαδή τα δεοντολογικά πρότυπα της κανονιστικής της υφής, ψηλαφώντας το δέον γενέσθαι που εμπεριέχει. Η αντιμετώπιση του Συντάγματος από διαφορετικές γωνίες δεν θα είχε τίποτε το αιρετικό ή κατακριτέο, αν γινόταν με μεθοδολογική συνέπεια και γνωσιολογική ειλικρίνεια και δεν περιείχε ένα ανεπίτρεπτο επιστημολογικό ολίσθημα, μια ασυνείδητη μεταπή-

15. M. Miaille, ό.π., σ. 293.

16. M. Merle, ό.π., σ. 213.

17. Για όλα αυτά M. Troper, La théorie dans l'enseignement du droit constitutionnel, Revue du droit public, 1984, σ. 263-275, 273, καθώς και την εισήγηση πάνω στο ίδιο θέμα του L. Hamon, Sur une notion en débat, στην ίδια Revue du droit public, σ. 299-310.

δηση από τη μια προσέγγιση στην άλλη. Το ολίσθημα αυτό διαπράττεται τόσο πιό εύκολα όσο η μια διαδικασία (περιγραφή και αξιολόγηση) προηγείται λογικά και καθορίζει την άλλη ή εμπεριέχεται σ' αυτήν (την ερμηνευτική), αλλά και καθορίζεται από την ίδια. Εκείνο όμως που ακυρώνει την ιδιαιτερότητα της κάθε μιας και εκμηδενίζει την επιστημονική αποτελεσματικότητά της είναι η λειτουργία της μιας στη θέση της άλλης ή η υποκατάσταση της μιας από την άλλη.

Παράδειγμα χαρακτηριστικό, οι πολλαπλές σημασίες ή μεταχειρίσεις που έχει υποστεί η φράση: «ο αρχηγός του κράτους στα κοινοβουλευτικά συστήματα ασκεί ρόλο υπερκομματικό, λειτουργεί ως ουδέτερη εξουσία», φράση που έδωσε λαβή σε διάφορες ερμηνείες, παρερμηνείες, κρίσεις και επικρίσεις ή αξιολογήσεις, τόσο στην αλλοδαπή όσο και στην ελληνική βιβλιογραφία [18]. Η φράση αυτή, ανάλογα με την οπτική γωνία αυτού που την εκφέρει και την επιστημολογική μεταχείριση που της επιφυλάσσει, είναι δυνατό να εκληφθεί είτε ως δεοντολογική πρόταση (:ο αρχηγός του κράτους οφείλει, δέον να ασκεί ρόλο υπερκομματικό) είτε ως πρόταση περιγραφική χωρίς αξιολογικά στοιχεία, ως διαπίστωση απλώς ενός θετικού γεγονότος (:ο αρχηγός του κράτους αποτελεί, ή δεν αποτελεί, ουδέτερη εξουσία), ή τέλος ως κρίση αξιολογική (:ο αρχηγός του κράτους δεν είναι δυνατόν να λειτουργεί ως ουδέτερη εξουσία).

Από τις τρεις αυτές δυνατότητες το συνταγματικό δίκαιο ενδιαφέρεται πρωταρχικά για την πρώτη, η οποία αρμόζει άλλωστε στο επιστημολογικό του status. Αυτό δεν σημαίνει ότι αδιαφορεί για τις άλλες ή ότι τις περιφρονεί, αλλά τις χρησιμοποιεί απλώς ως στοιχεία της δεοντολογικής πρότασης που διατυπώνει. Μελετώντας τους συνταγματικούς θεσμούς και κανόνες η επιστήμη του συνταγματικού δικαίου δουλεύει με προτάσεις οι οποίες εμπεριέχουν ή υπονοούν πολιτικές αξιολογήσεις, προϋποθέτουν ιδεολογικές επιλο-

---

18. Δεν είναι του παρόντος η παρουσίαση της προβληματικής που αναπτύχθηκε γύρω από το ζήτημα αυτό: αντί άλλων Αρ. Μάνεση, Αι εγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος, II, 1965, σ. 163, Δ. Τσάτσου, Συνταγματικό Δίκαιο, 1985, σ. 87, C. Mortati, Istituzioni di diritto pubblico, τ. II, Padova, Cedam, 1976, σ. 649, C. Esposito, Capo dello Stato. Enc. del Diritto, σ. 233, T. Martines, Diritto costituzionale, Milano, Giuffrè, 1981, σ. 523-524, καθώς και την εντελώς πρόσφατη μελέτη πάνω στο ζήτημα αυτό του Gaetano Silvestri, Il Presidente della Repubblica: della neutralità-garanzia al governo delle crisi, Quaderni costituzionali, 1985, 47–59. Στην εργασία αυτή υπογραμμίζεται η σχετική αξία της θεωρίας για την ουδέτερη εξουσία («pouvoir neutre») του αρχηγού του κράτους. Δεν πρόκειται πλέον για μια ουδετερότητα τυπική αλλά σαφώς πολιτική, για ουδετερότητα «πολιτικοποιημένη». Ως ουδέτερη εξουσία νοείται μια ξεχωριστή εξουσία, ή καλλίτερα μιά εξουσία υπεράνω των παρατάξεων που αντιπαρατίθενται. Η πολιτική εξουσία του προέδρου της δημοκρατίας προσφέρεται περισσότερο από κάθε άλλη κρατική εξουσία στην επιβολή σχετικά πιο αμερόληπτων λύσεων στις πολιτικές διαφορές που ανακύπτουν.

γές [19] ή «προκαταλήψεις» [20]. Οι αξιολογήσεις και επιλογές όμως αυτές δεν καταργούν, δεν κάνουν περιττή την τελική δεοντολογική «συνταγματική» πρόταση, απλώς καθορίζουν τα όρια και προσδιορίζουν το κανονιστικό περιεχόμενό της.

Η επίμαχη επομένως φράση έχει για τους συνταγματολόγους μια ειδική σημασία: αξιώνει από τον αρχηγό του κράτους να συμπεριφέρεται, να ενεργεί σαν να ήταν υπερκομματικός ή κομματικά αμερόληπτος, σαν υποκείμενο au dessus de la mêlée. Η υπερκομματική λειτουργία του θεσμού προβάλλει εδώ όχι τόσο ως διαπίστωση, ως περιγραφή ή ως αξιολόγηση, αλλά ως επιταγή και αξίωση συνταγματική. Ορισμένοι συγγραφείς αγνοώντας ή καταργώντας τη διαλεκτική σχέση δέοντος και είναι, μορφής και περιεχομένου, φθάνουν στο σημείο να αρνούνται οποιαδήποτε αξία, οποιαδήποτε δεσμευτική δύναμη στο συνταγματικό δέον, στη συνταγματική μορφή, και στο όνομα μιας κοινωνιολογικής παρατήρησης ή πολιτικής αξιολόγησης παραιτούνται από κάθε προσπάθεια ενεργοποίησης, έστω και περιορισμένης, έστω και συμβολικής, της συνταγματικής επιταγής. Καταλήγουν όμως έτσι να αρνούνται ουσιαστικά ή να υποβαθμίζουν σημαντικά τη νομική σημασία του Συντάγματος [21].

Η διπλή μεταχείριση του Συντάγματος και ο συνδυασμός της νομικής μεθόδου με την ιστορική θεώρηση των θεσμών

Η ανεπίτρεπτη αυτή σύγχυση του νομικού με το πολιτικό επίπεδο, οφείλεται κατά κύριο λόγο στον διαφορετικό τρόπο γνωστικής προσέγγισης του Συντάγματος. Τούτο αντιμετωπίζεται άλλοτε ως κείμενο κανόνων υποχρεωτικών συμπεριφοράς, άλλοτε ως κείμενο οργάνωσης εξουσιών και καταγρα-

---

19. Για τη σχέση πολιτικών αξιολογήσεων και νομικού συλλογισμού στο συνταγματικό δίκαιο, βλέπε την πλούσια σε προβληματισμούς συζήτηση που αναπτύχθηκε στην Ιταλία και ιδίως C. Mortati, V. «Diritto costituzionale», Enc. del Diritto, σ. 959, του ίδιου, «Costituzione», (Dottrine generali) στην ίδια εγκυκλοπαίδεια, σ. 180-181. Mario Dogliani, Interpretazioni della costituzione, ed. Fr. Angeli, 1982, σ. 43 επ., Aut. Pensovecchio Li Bassi, L'interpretazione delle norme costituzionali, Milano, Giuffrè 1972, σ. 65 επ., 113 επ.

20. Για τις «προ-καταλήψεις» του ερμηνευτή, Π. Σούρλα, Δικαιικό σύστημα και τελολογική μέθοδος, ΝοΒ, 1978, σ. 1172-1180 και προ παντός Δ. Τσάτσο, ό.π., σ. 172 επ.: «η ερμηνεία του Συντάγματος προϋποθέτει μια συνταγματική θεωρία που προσφέρει τα κριτήρια ερμηνείας».

21. Η τάση για υποβάθμιση της νομικής σημασίας του Συντάγματος και σχετικοποίηση της (νομικής) ερμηνείας των συνταγματικών διατάξεων ήταν έκδηλη και στην Ελλάδα την περίοδο της αναπλήρωσης του ΠτΔ και εκλογής νέου Προέδρου, Μάρτιο 1965. Βλέπε κριτική της τάσης αυτής στον M. Dogliani, ό.π., σ. 26 επ. και 75-94.

φής αρμοδιοτήτων, ενώ άλλοτε — και αυτό είναι το αμφιλεγόμενο επιστημολογικά — και τα δύο μαζί, οπότε το δέον υποβιβάζεται στη θέση του είναι, ο κανόνας αντιμετωπίζεται ως απλούν «γεγονός» [22].

Η αντιμετώπιση του συνταγματικού κανόνα ως απλού γεγονότος, ως κειμένου καταγραφής πραγματικών καταστάσεων ή αρμοδιοτήτων εμποδίζει τον ερευνητή να δει και να αξιολογήσει το ίδιο το πραγματικό γεγονός. Από τη στιγμή που τα ειδικά μορφολογικά χαρακτηριστικά του δικαιικού κανόνα αγνοούνται, υποτιμούνται και δεν αντιδιαστέλλονται από τα ειδικά γνωρίσματα των άλλων μορφών της κοινωνικής πραγματικότητας (της ηθικής ή της πολιτικής), κάθε διαλεκτική σχέση «είναι» και «δέοντος», μορφής και περιεχομένου, ουσιαστικά καταργείται [23].

Όταν το Σύνταγμα νοείται απλώς ως ένα οργανωμένο σύστημα εξουσιών ή αρμοδιοτήτων, που όλες μαζί συγκροτούν έναν ιδεατό μηχανισμό αμοιβαίας εξισορρόπησης [24] και αυτορύθμισης, ή όταν το Σύνταγμα θεωρείται αποκλειστικά ως έκφραση ή αντανάκλαση ενός συσχετισμού κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων, τότε η θεώρηση αυτή φέρει όλα τα χαρακτηριστικά ενός κοινωνιολογικού θετικισμού [25], ο οποίος ναι μεν αντιπαρατίθεται στο νομικό θετικισμό, τον οποίο και υπερκεράζει, παράγει όμως τις ίδιες γνωσιοθεωρητικές παραμορφώσεις μ' αυτόν, ίσως και χειρότερες, διότι,

---

22. Για τον υποβιβασμό αυτό του συνταγματικού κανόνα και γενικότερα για τη θεώρηση του συντάγματος ως μηχανισμού καταγραφής αρμοδιοτήτων και εξισορρόπησης των εξουσιών, βλέπε τις μελέτες του Troper, ό.π., σ. 271, του ίδιου, La constitution et ses représentations sous la Ve République, Pouvoirs, 1978, nº 4, σ. 61 επ., του ίδιου, Le problème de l'interprétation et la théorie de la supralégalité constitutionnelle, Hommage à Eisenmann, Paris, 1973, σ. 133 επ. και 150.

23. Βλέπε για το θέμα αυτό, την καταλυτική κριτική του G. Rolla, Riforma delle istituzioni e costituzione materiale, Milano, Giuffrè, 1980, 34 επ., 76 επ., 92 επ., 144.

24. Βλ. Troper, Le problème de l'interprétation, σ. 150.

25. Πρόκειται στην ουσία για μια νέα μορφή της κοινωνιολογικής σχολής του δικαίου, που στη Γαλλία, υπό την επίδραση της σκέψης του A. Compte και E. Durkheim, βρήκε τον κυριότερό της εκπρόσωπο στο έργο του Duguit. Το νομικό σύστημα, σύμφωνα μ' αυτή τη σχολή, πρέπει να θεωρηθεί ως ένα πράγμα, δηλαδή ως κοινωνικό αντικειμενικό γεγονός. Το δίκαιο είναι και αυτό ένα κοινωνικό γεγονός και η νομική επιστήμη περιορίζεται στο να παρατηρεί, να εξετάζει το αντικειμενικό δεδομένο του κανόνα. Η επιστήμη του δικαίου είναι κοινωνική επιστήμη, γιατί είναι η επιστήμη των κοινωνικών γεγονότων που δημιουργούνται από τις σχέσεις ενσυνείδητων ατομικών θελήσεων, πρόκειται για επιστήμη ιστορική και περιγραφική (βλ. M. Miaille, Une introduction, σ. 327, 330, P. Alliès, ό.π. σ. 23). Γενικότερα για τη διαλεκτική σχέση «γεγονότος» και «αξίας» καθώς και για τη σχέση δομής και νομικής υπερδομής, βλ. το ογκώδες έργο του N. Poulantzas, Nature des choses et droit, Paris, L.G.D.J., 1965, ιδίως σ. 171 επ., 223 επ., 251 επ., όπου και συνθετική παρουσίαση της σχετικής προβληματικής από τη σκοπιά της κοινωνιολογίας του δικαίου.

χωρίς να εμφανίζει την κοινωνική πραγματικότητα διασπασμένη σε «είναι» και «δέον», την παραποιεί ωστόσο και την παραμορφώνει ταυτίζοντας ή συγχέοντας το είναι με το δέον.

Αναγκαία συνέπεια της προηγούμενης διαπίστωσης είναι ακόμη ότι η διάκριση της επιστήμης του συνταγματικού δικαίου από την πολιτική κοινωνιολογία δεν δικαιολογείται πια, εφόσον το Σύνταγμα αντιμετωπίζεται ως «factum» ή «γεγονός».

Η αξίωση αποδέσμευσης της νομικής μεθόδου από τον ιδεαλιστικό δογματισμό και φορμαλισμό δεν επιτρέπεται να οδηγήσει στην άρνηση της ιδιαιτερότητας και της σχετικής αυτονομίας του δικαιικού φαινομένου και σε υποτίμηση της ιδιαίτερης λειτουργίας του [26].

Η παραμορφωτική αυτή τάση της κανονιστικής σημασίας και λειτουργίας του Συντάγματος λησμονεί ή παραγνωρίζει τη γνωστή από την εποχή του Sieyès αλήθεια ότι πριν απ' όλα το «Σύνταγμα είναι ένα σύνολο υποχρεωτικών κανόνων, αλλοιώς δεν είναι τίποτε» [27]. Αυτό σημαίνει ότι είναι κάτι παραπάνω ή κάτι περισσότερο απ' ένα απλό κείμενο που περιέχει σημεία ή λέξεις ή που οργανώνει εξουσίες. Συνιστά κείμενο δεσμευτικό για άρχοντες και αρχόμενους, σύνολο κανόνων που επιτάσσει συμπεριφορές, θεσπίζει αρχές που πρέπει να διέπουν και να καθοδηγούν τη δράση των κρατικών οργάνων, προδιαγράφει κατευθύνσεις, καθορίζει στόχους πολιτικούς, ενσωματώνει ιδεολογίες, κατοχυρώνει αλλά και διαμορφώνει σχέσεις πολιτικές [28].

Τελικά το πιο ανησυχητικό σύμπτωμα του πολιτικού ή κοινωνιολογικού πανθεϊσμού, της αναγωγής δηλαδή των πάντων στην «πολιτική» ή στον «κοινωνιολογικό παράγοντα», που απειλεί, ως φαινόμενο σχετικά πρόσφατο, να κατακλύσει το χώρο του Συνταγματικού Δικαίου και του Δικαίου γενικότερα, δεν είναι, όπως σημειώσαμε, η «μόλυνση» τάχα της νομικής επιστήμης από εξωνομικά στοιχεία, αλλά η ταύτιση των επιπέδων, της βάσης με το εποικοδόμημα, της μορφής με το περιεχόμενο, του «είναι» με το «δέον», καθώς επίσης καὶ η σύγχυση των θεωρητικών αντικειμένων καθώς και των μεθόδων που ακολουθούνται. Η επιστήμη του Συνταγματικού Δικαίου εκλαμβάνεται και λειτουργεί άλλοτε ως επιστήμη περιγραφική και άλλοτε ως επιστήμη δεοντολογική [29] ή πότε το ένα και πότε το άλλο, ή λίγο από το ένα και λίγο από το άλλο. Καταργούνται έτσι με τρόπο τεχνητό και αυθαίρετο επιστημονικές

26. Βλ. σχετικά Rolla, ό.π., σ. 16-37, 66-67, 73 επ., 92-93.

27. Βλ. και Αρ. Μάνεση, Συνταγματικό Δίκαιο, σ. 164.

28. Βλ. Αρ. Μάνεση, ό.π., σ. 164, 171, 179, Rolla, ό.π., σ. 65 επ. και 102 επ. και Dogliani, ό.π., 26-28.

29. Για το πρόβλημα του χαρακτηρισμού του συνταγματικού δικαίου ως περιγραφικής (descriptive) ή δεοντολογικής (prescriptive) επιστήμης βλέπε τις εξαιρετικά ενδιαφέρουσες εισηγήσεις των Troper, ό.π., σ. 262 και L. Hamon, ό.π., σ. 299.

διακρίσεις και συστηματικές ενότητες αναμφισβήτητης γνωσεοθεωρητικής και μεθοδολογικής σημασίας. Διότι όσο είναι αναγκαίο να οργανωθεί και να διαφυλαχθεί η ενότητα της κοινωνικής γνώσης, η ενότητα των κοινωνικών επιστημών, άλλο τόσο επιβάλλεται να γίνει κατανοητό ότι η ενότητα αυτή είναι κατάληξη και όχι αφετηρία της γνωστικής διαδικασίας και ότι για να οικοδομηθεί, απαιτείται εκκίνηση από τις διαφορές, προϋποθέτει άρα, ως ενότητα διαφορών, θεωρητικά αντικείμενα με ειδικό περιεχόμενο και αντίστοιχες μεθόδους έρευνας. Στηρίζεται επομένως στην ιδιαιτερότητα και αυτονομία του κάθε κλάδου, που μαζί με άλλους συνθέτουν την επιστήμη του κοινωνικού γίγνεσθαι [30]. Η αξίωση ενοποίησης της γνώσης που αφορά την κοινωνία και το κράτος ενισχύει και δεν ακυρώνει την ιδιαιτερότητα και αυτονομία της νομικής επιστήμης γενικά και του συνταγματικού δικαίου ειδικότερα.

Ο συνταγματολόγος που έχει συνείδηση των ιδιαιτεροτήτων που παρουσιάζει η συνταγματική ρύθμιση και ο κλάδος που μελετά οφείλει, αφού απορρίψει το νομικό φορμαλισμό και δογματισμό και παραμερίσει τις εύκολες και σαγηνευτικές λύσεις που προσφέρει ο κοινωνιολογικός θετικισμός και ο τεχνοκρατικός εμπειρισμός, να προσδιορίσει μέσα από μια πειθαρχημένη λογικά διαδικασία το θεωρητικό αντικείμενο του κλάδου και να εφαρμόσει τη μέθοδο που του ταιριάζει. Και τη μέθοδο αυτή δεν μπορεί παρά να την αναζητήσει στο χώρο της νομικής επιστήμης, η οποία δεν αρκείται, — όπως συμβαίνει με τις μεθόδους που χρησιμοποιούνται στις κοινωνικές και πολιτικές επιστήμες — στην απλή παρατήρηση, εξήγηση και αξιολόγηση πραγματικών γεγονότων [31]. Ενδιαφέρεται κύρια και πρωταρχικά για την ερμηνεία και κατανόηση των κανόνων δικαίου, χρησιμοποιώντας ένα ολόκληρο σύστημα συλλογισμών και λογικών κρίσεων, όπως π.χ. την υπαγωγή συγκεκριμένων πραγματικών περιστατικών στον αφηρημένο κανόνα, τη συναγωγή αφηρημένων νομικών κρίσεων από τους κανόνες δικαίου [32] πριν φθάσει στη διατύπωση ερμηνευτικών δεοντολογικών προτάσεων.

Αυτό δεν σημαίνει ότι ο δεοντολογικός προσανατολισμός της σκέψης του συνταγματολόγου είναι άμοιρος πολιτικών αξιολογήσεων και ιδεολογι-

---

30. Miaille, ό.π., σ. 287 επ., 289, 295. Τονίζοντας την ενότητα της κοινωνικής γνώσης, ο Miaille οδηγείται ωστόσο σε υποτίμηση της ιδιαιτερότητας και αυτονομίας του συνταγματικού δικαίου. Για την ανάγκη εκκίνησης από τις διαφορές πριν η γνώση καταλήξει στην ενότητα, M. Merle, ό.π., σ. 213.

31. Βλ. B. Jeanneau, ό.π., σ. 1-2 και M. Merle, ό.π., σ. 197-202.

32. Βλέπε σχετικά K. Engisch, Εισαγωγή στη νομική σκέψη, Αθήνα 1981, σ. 57 επ. και 81 επ.

κών προκαταλήψεων ή ότι μπορεί να αναπτύσσεται ατιμωρητί αγνοώντας τα πορίσματα και τις αναλύσεις των άλλων κοινωνικών επιστημών. Το συνταγματικό δίκαιο, κλάδος οριακός της νομικής επιστήμης, οφείλει να χρησιμοποιεί περισσότερο από κάθε άλλο κλάδο στοιχεία μετανομικά. Τα στοιχεία μάλιστα αυτά δεν είναι απλώς χρήσιμα, είναι απαραίτητα για μια πιο ολοκληρωμένη γνώση της πολύμορφης συνταγματικής πραγματικότητας. Μόνο που αποτελούν π ρ ο α π α ι τ ο ύ μ ε ν α [33] του νομικού συλλογισμού και όχι οργανικό του τμήμα.

Η ανάγκη υπέρβασης στο συνταγματικό δίκαιο της αυστηρής νομικής μεθόδου, η οποία έλκει την καταγωγή της από το ιδιωτικό δίκαιο, γίνεται ακόμη πιο επιτακτική από το γεγονός ότι η επιστήμη του συνταγματικού δικαίου δεν είναι μόνο επιστήμη των κανόνων αλλά και των θ ε σ μ ώ ν [34] και άρα δεν περιορίζεται στη σχολαστική, τυπική ερμηνεία νομικών διατάξεων. Ενδιαφέρεται για την πραγματική διάρθρωση και λειτουργία των θεσμών για την ομαλή λειτουργία του πολιτεύματος, καθώς επίσης και για τη συγκεκριμένη εφαρμογή των συνταγματικών κανόνων και το συνταίριασμά τους με την πράξη.

Η εγκατάλειψη επομένως της αφηρημένης δογματικής μεθόδου καθώς και η απόρριψη της εμπειρικής προσέγγισης της συνταγματικής πραγματικότητας, σημαίνει ε π ι σ τ ρ ο φ ή σ τ η θ ε ω ρ ί α. Μια θεωρία που επιδιώκει μέσα από τη διαλεκτική και ιστορική σύλληψη της νομικής πραγματικότητας να εντοπίσει τις αντιφάσεις εκείνες του συστήματος, οι οποίες, ενώ φανερώνουν τα αδιέξοδά του, αποκαλύπτουν ταυτόχρονα την προοπτική της ιστορικής υπέρβασής του [35]. Μια θεωρία που δεν αγνοεί τη σημασία, ούτε αρνείται την προτεραιότητα της λογικής και νομικής ανάλυσης κατά τη μελέτη των συνταγματικών θεσμών και κανόνων, αλλά που πιστεύει ότι η ανάλυση αυτή δεν είναι δυνατή χωρίς τη γνώση της ιστορικής προέλευσης και κοινωνικής δυναμικής των σχέσεων που γίνονται αντικείμενο συνταγματικής ρύθμισης, όπως ακριβώς δεν είναι δυνατό να κατανοηθεί επαρκώς η ιστορία των θεσμών ή κανόνων χωρίς τη γνώση της λογικής δομής τους. Η επιστημονική προσέγγιση των συνταγματικών κανόνων προϋποθέτει καλή γνώση τόσο της λογικής άρθρωσής τους όσο και της ιστορίας τους [36].

---

33. P. B i s c a r e t t i d i R u f f i a, Diritto costituzionale, Napoli, 1980, σ. 8.

34. P. B i s c a r e t t i d i R u f f i a, ό.π., σ. 9. Βλέπε και Δ. Τ σ ά τ σ ο υ, ό.π., σ. 104. Ακόμη, A. H a u r i o u, ό.π., σ. 19-22.

35. Απαρχή για τη συγκρότηση τέτοιας θεωρίας αποτελούν τα έργα των M i a i l l e, G l e i z a l και D u j a r d i n, βασικών εκπροσώπων της γαλλικής ένωσης κριτικής του δικαίου.

36. Βλέπε σχετικά R o l l a, ό.π., σ. 147. Για τη σχέση λογικής και ιστορικής μεθό-

Δεν θα πρέπει να λησμονείται άλλωστε ότι, αν χτές η υπερεκτίμηση του νομικού στοιχείου ήταν επιλογή και στήριγμα της δημοκρατικής πολιτικής ιδεολογίας και αίτημα του νομικού θετικισμού και ανταποκρινόταν στις ανάγκες ανάπτυξης του μονοπωλιακού καπιταλισμού, η υποτίμηση, σήμερα, της δύναμης του κανονιστικού στοιχείου και η πολιτική περιφρόνηση της νομικής πραγματικότητας υπηρετεί αναμφίβολα μια τεχνοκρατική και «ρεαλιστική» θεώρηση του πολιτικού συστήματος και εξυπηρετεί τις εκσυγχρονιστικές επιδιώξεις της πολιτικής εξουσίας (νεοφιλελεύθερων ή σοσιαλιστικών τάσεων) στη σημερινή ιστορική φάση του ώριμου ή ύστερου καπιταλισμού.

Ο υπερβολικός επομένως ρεαλισμός (ή υλισμός), θα γράψει ένας επιφανής Ιταλός δημοσιολόγος, «είναι εξίσου βλαπτικός και ίσως τὸ ίδιο επικίνδυνος, όσο και ένας αφηρημένος και κενός περιεχομένου νομικός δογματισμός : διότι και οι δυό μπορεί να οδηγήσουν στην πλήρη υποταγή στη δύναμη του γεγονότος»[37]. Υποταγή που πολιτικά μεταφράζεται στην άκριτη αποδοχή και πλήρη δικαιολόγηση της υπάρχουσας, αλλά εξελισσόμενης, τάξης πραγμάτων.

CRISE ET CRITIQUE DE LA MÉTHODE EN DROIT CONSTITUTIONNEL

par Antonis MANITAKIS
Professeur à la Faculté de Droit de Thessaloniki

Sommaire

Deux tentances méthodologiques dominent les études en matière de droit constitutionnel : la première, et la plus ancienne, tire son origine du positivisme juridique et se caractérise par une approche formelle et abstraite du phénomène constitutionnel. Selon cette doctrine, les dispositions constitutionnelles sont étudiées de façon dogmatique et abstraite, sans tenir compte de la réalité politique ou des forces et des idées politiques qui sont en conflit et déterminent le contenu concret et l' application effective des règles constitutionnelles. La constitution, pour cette tendance, existe en soi et pour soi ; la science constitution-

δου στη μελέτη των νομικών θεσμών βλέπε Αντ. Μανιτάκη, Το υποκείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων κατά τό άρθρο 25 § 1 Σ., 1981, σ. 59 και Κ. Σταμάτη, «Για τη μαρξιστική θεωρία του δικαίου», Σύγχρονα θέματα, 21, 1984, σ. 81-88.

37. C. Lavagna, Istituzioni di diritto pubblico, Utet, Torino, 1982, σ. 49.

nelle a comme objet exclusif l' étude de la Norme fondamentale et l' interprétation constitutionnelle doit se limiter à découvrir, selon les règles de la logique formelle, le sens d'un «devoir être» séparé de «l' être» politico-social.

Cette méthode, bien que répandue, est actuellement en retrait par rapport à une méthode plus récente qui s' impose de plus en plus et se caractérise par un empirisme assez étendu.

Cet empirisme se manifeste à travers une approche de la réalité constitutionnelle tantôt technocratique tantôt éclectique. La première approche se contente de décrire de façon fragmentaire, en évitant les jugements de valeur et les considérations d' ordre idéologique, les événements constitutionnels et l' évolution législative et jurisprudentielle en la matière. Cette description passive se fait, en dernière analyse, sans théorie cohérente. La deuxième approche tend, au nom d'une pluridisciplinarité peu exigeante, à emprunter des éléments provenant des diverses disciplines sociales pour arriver à un mélange scientifique où toutes les différences de disciplines sont abolies. Dans ce «mixage», le «juridique» ne se distingue plus du «politique», le «devoir être» constitutionnel est confondu avec «l' être» constitutionnel et la constitution est envisagée tantôt comme un «factum» tantôt comme une «règle».

En réduisant tout au «politique» ou au «social», cette tendance empiriste tombe dans le piège du positivisme sociologique car elle transforme la discipline du droit constitutionnel en une science purement descriptive.

Le rejet du positivisme juridique ainsi que la nécessité d' unifier le savoir sur l' État et la Société ne doivent donc conduire ni à l' identification de la «règle» constitutionnelle au «fait» politique, ni à l' effacement de la spécificité et de l' autonomie du droit constitutionnel par rapport aux autres sciences sociales et aux autres disciplines juridiques.